

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І. Р. Частини мови у семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 255 с.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Підручник. 2-е вид., допов. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
4. Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. А. П. Грищенка. 3-є вид., допов. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
5. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енцикл., 2000. 752 с.

Денисюк В. В.

*(Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини)*

МАЛЕНЬКІ ПРОБЛЕМИ ВЕЛИКОГО ЗНО

Зовнішнє незалежне оцінювання, сприйняте попервах громадськістю як прорив у вступній кампанії, коли дитина може стати студентом омріяного вишу тільки своїми знаннями, нині перетворилося на справжнісіньку епідемію – що за часом (грип, наприклад, лютує взимку, а пік ЗНО – травень – червень), що за територією (складають ЗНО в усіх куточках України), що за кількістю (складають ЗНО майже 100 % випускників). Абітурієнти отримали величезну освітню пропозицію, якою в багатьох випадках складно скористатися. І не тільки через невизначеність у виборі майбутнього фаху, хоч це також неабияка проблема. Не будемо кивати на різний рівень підготовки в закладах загальної середньої освіти, адже а ргіогі залишається одне: доки учень не усвідомить потреби в опануванні тієї чи тієї навчальної дисципліни, бо це необхідно для подальшого життя, жоден учитель, репетитор, міністр не вкладе йому в голову порції знань, що дозволить успішно скласти ЗНО. А ргіогі залишається й те, що обов'язковою умовою для вступу в будь-який виш є складання ЗНО з української мови і літератури. Це природно і водночас антиприродно. Природно, бо ти живеш і навчаєшся у країні, мовою якої маєш володіти досконало, а це означає, що жодних проблем зі складанням цього ЗНО не має бути. Антиприродно, тому що потребу в українській мові перетворили на одноразову акцію – це ЗНО, а далі – вулиці, магазини, громадський транспорт, телебачення, радіо, коридори й аудиторії навчальних закладів поглинув мовний покруч, до поширення якого щороку долучається нова хвиля студентів. Такі реалії.

Кожен рік чути багато нарікань на ЗНО з української мови і літератури. Переважно це стосується «мовної» частини. І запитання не так сформульовані, і може бути кілька правильних варіантів, і жоден варіант не задовольняє умови завдання ... Це також реалії, яким можна знайти логічне пояснення. По-перше, українські школярі вивчають українську мову за підручниками різних авторів, які, своєю чергою, можуть дотримуватися різних поглядів на одне й те ж мовне явище. «Бонусом» цієї ситуації є й те, що автор на власний розсуд укомплектовує підручник теоретичним і практичним матеріалом, відтак у підручнику може й не виявитися якогось невеличкого параграфа, а запитання про це у ЗНО є. Звісно, відповідь буде однозначною: «Вас ніхто не змушував вивчати мову за цим підручником. Дякуйте своєму відділу освіти. Програмою з української мови передбачено вивчення матеріалу, а як ви його вивчатимете, це ваші проблеми». Тож уже одну проблему створює держава.

По-друге, запитання для ЗНО з української мови укладають за запрограмованим, десятиліттям підтвердженням автором, який також пропагує один погляд на те чи те мовне явище, хоч деякі в мовознавстві ще не знайшли єдиного трактування. Звісно, погляди різних авторів могли би створити ситуацію нормальної конкуренції, однак «єдинообраність» укладача запитань демотивує вивчення української мови за підручниками інших авторів, а це свідчить про те, що друга проблема взагалі забере в держави добру суму: тиражування таких підручників створюватиме ілюзорну вибірковість (комусь це ж треба!), а книги в цей час припадатимуть пилом і гордо чекатимуть «списання».

По-третє, одним із критеріїв підручника є науковість. Звісно, не йдеться про те, щоб той чи той матеріал подавати настільки скрупульозно, що його вивчення затягнеться на чверть. Викладений у підручнику матеріал повинен повністю відповідати найвищій у такому ранзі книзі – «Українському правопису» та академічним виданням, де узагальнено погляди науковців на різні мовні явища. Коли буде витримано вісь «наука – підручник – ЗНО», тоді зможемо говорити про подолання хоча б однієї з проблем.

По-четверте, сам учень, який і не читає, і не пише, для якого функцію всіх підручників виконує Вікіпедія і який переконаний, що тільки смартфон допоможе йому добре підготуватися і скласти ЗНО. Література як мистецтво Слова найтісніше пов'язана з мовою. Про пряму залежність цих двох слуг Слова та їх вплив на людину влучно ще у XVIII ст. сказав французький письменник і філософ-просвітник Дені Дідро: «Люди перестають мислити, коли перестають читати». Тож може створити пробний інтегрований курс, де завдання з української мови учні

виконуватимуть на матеріалі творів української літератури, включених у програму для того чи того класу? Учень отримає змогу побачити, як у різних авторів одне слово грає різними відтінками, запустить дитячий механізм «Чому?», що допоможе йому перейти від простих до складніших мисленнєвих операцій. «А як бути зі стильовим розмаїттям мови?» – виникне запитання. Звісно, у нинішніх вправах є речення-прикладі публіцистичного, наукового, ділового та ін. стилів, проте є й уроки розвитку зв'язного мовлення (і їх чимало!). Чим не простір для вправляння використовувати той чи той мовний ресурс у відповідному стилі?! Не перетворюймо такі уроки на тільки власне висловлення чи зразки документів.

Зупинюся докладніше на невеличкому, але часто вживаному слівцю, написання якого вимагає коментаря. Це слово *раз* – іменник чоловічого роду. Йдеться, зрозуміло, тільки про форму родового відмінка однини в поєднанні з кількісними числівниками, бо із двома формами цього іменника в родовому множини, здається, вже змирилися. Кодифікованим написанням, як свідчать праці мовознавців, у формі родового відмінка є закінчення *-у*. Про це зазначено у «Словнику української мови» (Словник української мови. В 11 тт. Київ : Наук. думка, 1977. Т. VIII. С. 438), «Українському орфографічному словнику» (Український орфографічний словник. Близько 165 тис. слів / уклад. В. В. Чумак та ін. Київ : Довіра, 2005. С. 678), «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1199), «Великому орфографічному словнику сучасної української мови» (Меженко Ю. С. Великий орфографічний словник сучасної української мови. 150 000. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. С. 830), «Сучасній українській літературній мові. Морфології» (Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ : Вища школа, 1983. С. 92). Але в названих працях слово *раз* ужите без числівників, тому й задеклароване закінчення *-у* автоматично перенесено на всі випадки, що про них можна й не писати в підручниках. Проте, як зауважено було раніше, іменник *раз* у поєднанні з кількісними числівниками, зокрема дробовими, досить активний як у мережі Інтернет, так і шкільних підручниках. Щоправда, нерегульовано-ненормована павутина демонструє використання дописувачами різних закінчень у родовому відмінку, наприклад: *Комерційний сектор збільшив площі у 3,1 рази за останні 10 років* (<http://www.dojo.net.ua/komertsijnyj-sektor-vyroshchuvannia-hori/>); *Україна планує за три роки збільшити власний видобуток газу в 1,5 рази – до 30 млрд. кубометрів* (<https://www.unian.ua/society/391231-klyuev-obitsyae-zbilshiti-vidobutok->

ukrajinskogo-gazu-v-15-raza.html); *Найбільший в країні «ПриватБанк» у січні-березні 2017 року збільшив чистий прибуток порівняно з аналогічним періодом минулого року у **3,52 рази** – до 744 млн грн, повідомив банк у звітності системі розкриття інформації Нацкомісії з цінних паперів та фондового ринку* (<https://economics.unian.ua/finance/2046481-natsionalizovaniy-privatbank-zbilshiv-pributok-u-35-raza.html>); *Так, з січня по червень Україна експортувала на білоруський ринок 4,4 тис. тонн томатів, що в **2,3 рази** менше, ніж за аналогічний період роком раніше. У той же час, Україні вдалося помітно наростити свою присутність на польському ринку томатів. За першу половину 2017 року в даному напрямку було відправлено 548 тонн українського томату, що в **2,6 рази** перевищує результати за січень-червень минулого року* (https://zik.ua/news/2017/08/03/u_chervni_eksport_tomativ_z_ukrainy_zmenschuvnya_v_25_razy_1143759) та ін. То як же правильно?

Відповідно до шкільної програми, іменник і числівник вивчають у 6 класі. У жодному підручнику з української мови для цього класу ні в теоретичному матеріалі, ні в завданнях та вправах іменника *раз* не зафіксовано, проте всі наведені приклади вживання іменників чоловічого роду II відміни із дробовими числівниками (точніше – дробами. Вербалізуючись, вони стають дробовими числівниками) демонструють закінчення *-а*, наприклад:

1. Глазова О. П. Українська мова. 6 клас. Київ : Основа, 2014. С. 188.

188

Іменники при дробових числівниках завжди вживаються в родовому відмінку однини: три четверті кілограма, трьом четвертим кілограма.

426. Передані цифрами числа запишіть словами.

$\frac{2}{3}$ кілометра; 0,14 гектара; 0,58 центнера; 0,25 тонни.

- Визначте відмінки іменників при дробових числівниках.
- Позначте в словах орфограму «знак м'якшення».
- Які записані числівники за будовою?

2. Заболотний О. В., Заболотний В. В. Українська мова. 6 клас. Київ : Генеза, 2014. С. 175.

466 Спишіть сполучення, записуючи цифри словами.

На $\frac{4}{5}$ відсотка, без $\frac{3}{4}$ грама, за $\frac{1}{3}$ години, від $\frac{2}{3}$ кілограма, до $\frac{6}{5}$ кілограма, понад $\frac{1}{2}$ мільйона.

..... 175

Автори підручників з математики послідовно в таких конструкціях послуговуються формою родового відмінка іменника *раз* із закінченням *-а*. Зрозуміло, що цьому сприяє семантичний параметр конструкції, якого, на превеликий жаль, укладачі словників не враховують. Наприклад:

1. Мерзляк А. Г., Полонський В. Б., Якір М. С. Математика. 6 клас. Харків : Гімназія, 2014. С. 95:

11. Множення дробів

95

360. Довжина прямокутного паралелепіпеда дорівнює $8\frac{1}{3}$ см, що на $\frac{5}{6}$ см більше за його ширину і в $3\frac{3}{5}$ **раза** менше від його висоти. Обчисліть об'єм прямокутного паралелепіпеда.

361. Одна зі сторін прямокутника дорівнює $3\frac{1}{5}$ м, а сусідня — в $1\frac{1}{4}$ **раза** більша за неї. Обчисліть площу прямокутника.

2. Тарасенкова Н. А., Богатирьова І. М., Коломієць О. М., Сердюк З. О. Математика. 6 клас. Київ : Освіта, 2014. С. 74:

 449. Перша сторона прямокутника дорівнює $3\frac{9}{10}$ см, а друга — у $2\frac{3}{5}$ **раза** менша, ніж перша. Знайдіть периметр та площу прямокутника.

450. Перша сторона трикутника дорівнює $2\frac{4}{5}$ м, друга — в $1\frac{1}{5}$ **раза** менша від першої, а третя — в $1\frac{10}{11}$ **раза** менша від другої. Знайдіть периметр трикутника.

У підручнику з історії фіксуємо використання відмінкової форми із закінченням *-у*. І тут також спрацьовує семантичний параметр, наприклад: *Для тиску на патриційів плебеї скористалися тим, що на них трималася армія: одного разу вони зібрали свій домашній скарб і разом із сім'ями залишили місто* (Бандровський О. Г., Власов В. С. Всесвітня історія. Історія України. 6 клас. Київ : Генеза, 2014. С. 209).

Виникає ще одне запитання, коли йдеться і про власне половину чогось. Яке закінчення — *-а* чи *-у* — писати? Запитання логічне, адже кількість на письмі ми передаємо або цифрами, або словами, але той чи

той варіант озвучуємо. І знову – по-різному. Наприклад: **5,5** – *п'ять цілих і п'ять десятих / п'ять з половиною*. З яким закінченням уживати іменник *раз*? Якщо для варіанта з *половиною* маємо чітке правило – відмінкова форма узгоджується із власне кількісною частиною у формі називного чи родового відмінка (*п'ять з половиною разів, два з половиною рази*), то як бути із «вербалізовано-дробовим» оформленням. Уважаємо, що для цього необхідно враховувати семантичний параметр, який поставить урівень іменник *раз* з іменниками – назвами одиниць вимірювання (*кілограм, гектар, сантиметр* та ін.). Відтак можемо запропонувати такі правила написання закінчення родового відмінка іменника *раз* залежно від семантики і граматичного узгодження:

1. Закінчення *-у* пишемо, коли сполучення слів з іменником *раз* реалізує часову семантику, наприклад: *одного разу, якогось разу, минулого разу* та ін.
2. Закінчення *-у* пишемо у сполученні порядкового числівника з іменником *раз*, наприклад: *п'ятого разу, тридцять першого разу, сто п'ятнадцятого разу* та ін.
3. Закінчення *-а* пишемо, коли сполучення дробових числівників з іменником *раз* реалізує точну кількісно-вимірвальну семантику, наприклад: *вісім цілих і п'ять десятих разів, двадцять цілих і три десяти разів* та ін.
4. Закінчення *-а* пишемо, коли кількість позначена цифрами, наприклад: *4,5 разів, 3,7 разів, 15,45 разів* та ін.

У мові є ще багато нюансів, що вимагають унормування й офіційної кодифікації. А поки що учням у таких завданнях доводиться послуговуватися не мовним чуттям, а вгадувати правильну відповідь.

Ємельянова М. В.

(Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини)

ПРИНЦИПИ НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наголос – виділення в мовленні певної одиниці серед однорідних одиниць за допомогою фонетичних засобів.

Залежно від того, з якою сегментною одиницею функціонально співвідноситься наголос, розрізняють словесний (тактовий), фразовий, логічний і емпатичний наголос.

Словесний наголос буває динамічним, музикальним і кількісним.